

הגבהת עציץ נקוב והתלישה ממנו בשבת

אביעד לוי

הקדמה לסוגיה, וביאור ראשוני של המושגים

הנושא העומד בפנינו הוא דיון בתוך מלאכת קוצר. יש שני מקרים המוזכרים בגמרות ובדברי הראשונים, והם תלישת צמח, והגבהה. וביאור הפשוט של המושגים, תלישה היא הוצאה של הצמח עצמו מתוך הקרקע (מצע הגידול שלו), לבדו, ללא האדמה שמסביבו. ואילו בהגבהה אין מדובר על תלישת הצמח לבדו מן הקרקע, אלא גם על הגבהת האדמה שמסביבו, או לחלופין הגבהת כל העציץ שבו שתול הצמח.

והראשונים נחלקו בדין הגבהת עציץ נקוב מע"ג קרקע והנחתו ע"ג יתדות, האם חייב מה"ת או מדרבנן, וכן מהן הסיבות לכך שהחייב הוא דווקא כזה ולא אחר. ויש נפקא מינות הלכתיות נוספות, שיוכרעו לפי הפסיקה בדין הגבהת ע"ג ובנימוקיו. כגון: האם יש חיוב על תלישה מעציץ נקוב שמונח ע"ג יתדות, וכן מה יהיה הדין אם נותן את העציץ שהגביה מהקרקע לא ע"ג יתדות אלא על משהו חוצץ לגמרי, כגון פלסטיק.

דין התולש מעציץ נקוב ושאינו נקוב, והסברו

במשנה (שבת צה ע"א) כתוב: "התולש מעציץ נקוב חייב ושאינו נקוב פטור", ע"כ. וכתב רש"י וז"ל: "התולש מעציץ נקוב. דהוי כמחובר דיונק מן הקרקע ע"י הנקב שמריח לחלוחית הקרקע ואפילו הנקב בדופנו", עכ"ל. וכן בדף קח ע"א, כאשר הגמ' ציטטה משנה זו, כתב רש"י (בד"ה ושאינו נקוב פטור) להסביר מדוע התולש מעציץ שאינו נקוב פטור וז"ל: "משום דלא מחובר בקרקע עולם הוא", עכ"ל. וא"כ לפי רש"י הסיבה שפטור על תלישה מעציץ שא"נ היא מפני שאינו מחובר בקרקע עולם. ואילו עציץ נקוב נחשב מחובר, שיונק מקרקע עולם ע"י הנקב.

סתירה לכאורה בין שתי מימרות המופיעות בגמרא לגבי הגבהת עציץ נקוב

אמנם לגבי הגבהת עציץ נקוב מהקרקע (בשונה מתלישה ממנו), לכאורה יש סתירה בין שתי מימרות בגמרא. במסכת שבת (פא ע"ב) מובא: "אמר ר"ל צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בה, והתולש ממנה בשבת חייב חטאת". על מימרא

זו אומר רב פפי: "ש"מ מדר"ל האי פרפיסא (ופרש"י שהוא עציץ נקוב) שרי לטלטולי", ונדחה ע"י רב כהנא: "אם אמרו לצורך יאמרו שלא לצורך", ע"כ. דהיינו מה שר"ל התיר להגביה הצרור ע"מ לקנח זה רק מפני כבוד הבריות, אך סתם כך אסור להגביהו ולטלטלו מע"ג הקרקע. מ"מ נראה מהדיון הזה שדין פרפיסא שווה לדין צרור שעלו בו עשבים, שהרי רב פפי רצה ללמוד דין לפרפיסא מדברי ר"ל, שדיבר על צרור שעלו בו עשבים.

ואילו בהמשך הגמ' מובא: "אמר אביי פרפיסא הואיל ואתא לידן לימא ביה מילתא: היה מונח על גבי קרקע והניחו ע"ג יתדות מיחייב משום תולש, היה מונח על גבי יתדות והניחו על גבי קרקע חייב משום נוטע", ע"כ. ולכאורה יש סתירה בין דברי ר"ל לדברי אביי. שהרי מדברי ר"ל רואים שאין איסור תורה בהגבהת הצרור, שאם היה איסור תורה לא היה נדחה לצורך כבוד הבריות וקינוח. אך אביי אומר שחייבים על הגבהת פרפיסא מע"ג הקרקע. ומבואר שיש בזה איסור תורה.

דעת רש"י שהגבהת עציץ נקוב אסורה מדרבנן וקושי בדבריו

רש"י (ד"ה חייב משום תולש) תירץ וז"ל: "ול"נ דהאי חייב לאו דווקא, אלא אסור משום דדמי לתולש. דאי חייב ממש קאמר, לצורך היכי שרי רבנן איסור כרת וסקילה משום קינוח", עכ"ל. דהיינו דברי ר"ל הם עיקר ואין בהגבהת צרור מע"ג קרקע חיוב תורה אלא מדרבנן, ולכן הותר לצורך כבוד הבריות. ומה שאמר אביי חייב משום תולש כוונתו שיש בזה איסור דרבנן, אך לא חיוב מן התורה. ולכאורה דברי רש"י קשים. הרי רש"י (צה ע"א על המשנה, הובא לעיל) כתב שהתולש מעציץ נקוב חייב משום שהוא כמחובר שיונק מן הקרקע דרך הנקב, ולכן התולש ממנו חייב מה"ת. ואם כן מדוע כשמגביה את העציץ הנקוב מע"ג הקרקע אין איסור תורה, הרי הפסיק את החיבור והניקה של העציץ מקרקע עולם.

התוס' ועוד פירשו שעציץ ע"ג יתדות יונק מהקרקע, וברש"י אין לומר כן התוספות בסוגיה (ד"ה והניחו) הסכימו לדברי רש"י וז"ל: "האי מיחייב – מכת מרדות מדרבנן, כדפירש בקונטרס, מדשרי ריש לקיש", עכ"ל. ומדברי התוספות שם מתבאר שהסיבה לכך שאין איסור דאורייתא בהגבהת עציץ נקוב מע"ג קרקע היא משום שגם כאשר העציץ מונח ע"ג יתדות, עדיין הוא יונק מלחלוחית

הקרקע דרך האוויר, ואין כאן תלישה גמורה. וכ"כ הריטב"א (שם) והגהות אשר"י (פ"ח סי' ב ד"ה אע"פ שמגביהו).

והבית יוסף (סי' שלו) כתב להסביר את דברי רש"י כדברי התוס' וסיעתם¹. אך לכאורה מאוד קשה לומר כך בדעת רש"י, שכן הוא כתב להדיא (בד"ה חייב משום תולש) שהסיבה ש"חייב משום תולש" כאשר מניח את העציץ ע"ג יתדות היא "דאינו נהנה שוב מריח הקרקע"². וא"כ הדרא קושיא לדוכתא בדברי רש"י, מדוע אין חיוב מן התורה על הגבהת העציץ מע"ג הקרקע, הרי הפסיק היניקה לגמרי.

דעת המאירי שאיסור הגבהה הוא מדרבנן

כדי לבאר בס"ד את דעת רש"י נקדים את דברי המאירי.

המאירי (פא ע"ב) כתב כדברי רש"י, שדין צרור שעלו בו עשבים שר"ל התיר לקנח בו, שווה לדין פרפיסא (דהיינו עציץ נקוב). וכן הביא את דברי רש"י שמה שאמר אב"י על הגבהת עציץ נקוב שחייב, הכוונה לאיסור דרבנן ולא לאיסור דאורייתא, וכתב על זה שהדברים נראים. אלא שהמאירי כתב להדיא דלא כהתוספות וסיעתם, וז"ל: "מעתיק עציץ נקוב המונח על הקרקע אסור לטלטלו שהרי יונק הוא מן הארץ, אלא אם כן היה מונח על גבי יתדות שאינו יונק מן הארץ", עכ"ל.

1. המנוחת אהבה (ח"ב פ"ד הערה 11) כתב שהגהות אשר"י כתב כן בדעת רש"י. והאמת שגם הב"י בסימן של"ו כתב כן וז"ל: "וכתוב בהגהות אשר"י... שטעמו של רש"י מפני...". עכ"ל. ולכאורה יש לתמוה, הרי הגהת האשר"י כלל לא מתייחס לדברי רש"י. אמנם הוא מפרש את אותה שיטה כמו שרש"י הסביר בגמרא שכל איסור ההגבהה הוא מדרבנן, אך לא כתב כן בדעת רש"י עצמו, וכלל לא הזכיר את דברי רש"י. ואולי כוונת הב"י שהוא הסביר את השיטה שרש"י הולך בה, אך לא את דבריו ממש. וצ"ע.

2. ואע"פ שאח"כ כתב רש"י וז"ל: "ול"נ דהאי חייב לאו דווקא אלא אסור משום דדמי לתולש" וכו' עכ"ל. והיה אפשר לומר שבזה רש"י חזר ממה שכתב בתחילת דבריו, ולפי מה שכתב בהבנה השניה, עציץ המונח ע"ג יתדות עדיין נהנה מריח הקרקע. אך נראה שאפשרות זו קשה מאוד, דאם עיקר ההסבר לכך שאינו חייב מן התורה אלא רק מדרבנן הוא העובדה שגם שכאשר העציץ ע"ג יתדות עדיין לא הפסיק יניקתו לגמרי, היה לו לבאר את זה כשכתב את ההבנה השניה, ולומר את זה להדיא. ולכן בהכרח מה שכתב "דאינו נהנה שוב מריח הקרקע" הוא לפי האמת ולא חזר בו מנקודה זו.

הבנת המנוחת אהבה בדברי המאירי והקושי שבדבריו

ואכן המאירי הסביר מדוע החיוב הוא מדרבנן לדעתו, וז"ל: "הואיל והצרור בפני עצמו עומד ואינו מחובר לקרקע כל כך, אע"פ שיונק מן הארץ אין כאן עקירה", עכ"ל³. ומבואר בדבריו שאע"פ שיונק מן הקרקע ולכן התולש ממנו עשבים שעלו בו חייב, אם הגביהו פטור. והמנו"א (ה"ב פ"ד הערה 11) הביא את דברי המאירי, והסבירו שהמגביהו פטור "משום שהצרור לא מחובר לארץ כ"כ ולא דמי לתולש", וזאת מפני שתפס את המילים "ואינו מחובר לקרקע כל כך" כעיקר הסברו של המאירי. אלא שלכאורה יש להקשות ממ"נ: אם העציץ מחובר, אז לכל דבריו הוא מחובר ובין התולש ממנו ובין המגביהו חייב. ואם העציץ אינו מחובר, אז לכל דבריו הוא אינו מחובר ובין התולש ממנו ובין המגביהו פטור⁴. והמנו"א שם כתב ליישב דברי המאירי, וז"ל: "ולפי זה צריך לומר שהטעם שהתולש מעציץ נקוב חייב, אינו כפרש"י הנ"ל משום דיונק מן הקרקע, דסו"ס העציץ אינו מחובר לקרקע. אלא צריך לומר שכיון שהעציץ יונק מן הקרקע הרי הוא בטל לו, ונחשב חלק מקרקע עולם. וכיון שהצמחים מחוברים בו, הו"ל שפיר תולש וחייב", עכ"ל. ולכאורה יש להקשות, דהנה זו לשון המאירי (צד ע"ב) בביאור התולש מעציץ נקוב שחייב: "שהרי הוא כמחובר לקרקע, שעל ידי הנקב לחלוחית הקרקע עולה והוא יונק, ואפילו לא נקב בקרקעיתו אלא בדפנו הדין כך" וכו', עכ"ל. ואם כן, מאי שנא ממה שכתב רש"י (צה ע"א ד"ה התולש) וז"ל: "התולש מעציץ נקוב חייב, דהוי כמחובר, דיונק מן הקרקע על ידי הנקב שמריח לחלוחית הקרקע, ואפילו הנקב בדופנו", עכ"ל. אתה הראת לדעת שביאורו של המאירי מיוסד על פירוש רש"י. והשתא לכאורה קשיא טובא הקושי דלעיל, די שפירוש המאירי עולה בקנה אחד עם פירוש רש"י.

3. ואמנם המאירי כתב זאת בהסבר דבריו של ר"ל שמותר לקנח בצרור, אך כבר מבואר שהמאירי השווה בין המקרים, והסבירם בחדא מחתא, שדין צרור כדין עציץ נקוב (פרפיסא).
 4. וגדולה מזאת, מצאנו בהגהות מהר"ם לובלין על התוס' הנ"ל, שהקשה מניין לתוס' שהגבהת העציץ אסורה רק מדרבנן מטעם שגם על היתדות חשיב מחובר, דלמא הטעם הוא משום שגם על הקרקע לא חשיב מחובר. ותירץ שזה אינו, שהרי בגיטין (ז ע"ב) מבואר שבספינה גוששת ונוגעת בקרקע לכולי עלמא חשיב מחובר. ובגמ' שם הרי הקבילו בין ספינה גוששת לעציץ נקוב. ולפי הבנת המנו"א במאירי הדרא קושיית המהר"ם לדוכתא, מניין לתוס' לפטור משום דחשיב מחובר על גבי יתדות, דלמא זה משום דלא חשיב מחובר כל כך על גבי הקרקע. אלא לכאורה מוכח במהר"ם דלא כהמנו"א, דאין להחשיב את העציץ הנקוב המונח על גבי הקרקע כלא מחובר.

ביאור דברי המאירי, וביאור דעת רש"י לפי זה

אלא נראה שיש לפרש את כוונת המאירי באופן אחר. עיקר הסיבה לכך שבהגבהת צרור או עציץ נקוב אין חיוב, הוא בגלל ש"אין כאן עקירה". והסיבה לזה היא עצם המקרה שבו אנו עוסקים, שמדובר על הגבהת הצרור ולא על תלישה ממנו, וא"כ אין כאן תלישה רגילה אלא נטילת הצרור והגבתו כולו, ולא תלישת דבר מן הקרקע. אלא שהוסיף המאירי לומר שטעם זה נכון רק כאשר "הצרור בפנ"ע עומד ואינו מחובר כ"כ לקרקע", ולאפוקי עץ או צמח שנטועים כדרכם, שהמגביהם עם האדמה שמסביב להם הרי הוא עוקר ותולש לכל דבר. ולכן גם אין כאן תרתי דסתרי. כאשר עציץ נקוב וצרור מונחים על הקרקע, הם אכן יונקים מהקרקע והוו כמחברים ולכן התולש מהם חייב חטאת, כי יש כאן פעולת תלישה ועקירה גמורה. ובכל זאת המגביה עציץ נקוב פטור, לא בגלל שאינו מחובר כמו שרצה לטעון המנו"א, אלא מפני שיש חוסר במעשה העקירה, ואין כאן תלישה, אלא הגבהה.

וכך ניתן לפרש גם בדעת רש"י. שאע"פ שהפסיק את היניקה לגמרי כאשר הגביהו דאינו נהנה שוב מריח הקרקע, בכ"ז אין כאן חיוב תורה, מפני שיש חוסר במעשה התלישה. וכן כתב המחצית השקל (סימן שיב סק"ג) וז"ל: "דוקא בעציץ נקוב שמניח ע"ג יתדות, דאינו תולש ממש אלא שפוסק ממנו לשאוב מלחות הקרקע, כתב רש"י דאין בו רק איסור דרבנן וכו', עכ"ל.

על פי מה שהתבאר נראה שרש"י והמאירי יפטרו את התולש מעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות

ומכל האמור עולה שרש"י והמאירי יפטרו על תלישה מע"נ המונח ע"ג יתדות. שהרי לדבריהם במשנה, הסיבה שהתולש מע"נ חייב הוא מפני שיונק מן הקרקע והוי כמחובר. ואילו כאשר הוא מונח ע"ג יתדות כתבו ש"אינו נהנה מריח הקרקע", ואם כן בטלה הסיבה לחייב על התלישה ממנו. ויוצא לכאורה שכל שהצמח לא יונק מן הקרקע לא חייב על תלישתו.

סתירה לכאורה בדעת רש"י בדין תלישה מעציץ שאינו מחובר לקרקע

ולכאורה יש להקשות על מה שהתבאר בדעת רש"י מהסוגיה בדף קז ע"ב וקח ע"א. הגמרא שם אומרת שהתולש כשות מקוצים או פטריות מאוזן הדלי חייב משום עוקר דבר מגידולו. ועל המקרה של כשות כתב רש"י וז"ל: "מיחייב. ואע"פ שאינו מחובר לקרקע", עכ"ל. ומבואר שחייבים גם על תלישה של דבר שאינו

מחובר בקרקע. וא"כ לכאורה אין לדייק ממה שנימק רש"י את איסור הגבהת עציץ נקוב "דאינו נהנה שוב מריח הקרקע" שהתולש ממנו כשהוא מוגבה פטור, שהרי מצאנו שיש דברים שאינם מחוברים לקרקע, ובכל זאת התולשם חייב מה"ת.

דין כשות ופטירות ופירוש רש"י בסוגיה זו

ונראה שאין הדברים סותרים, כאשר נעמיק בביאור שיטת רש"י בס"ד, ותחילה נקדים את דברי הגמ' הנ"ל (קז ע"ב וקח ע"א) ופירוש רש"י שם. הגמ' מביאה שמי שתולש כשות מקוצים, ופטירות משפת הדלי "מיחייב משום עוקר דבר מגידול", שהוא קוצר. ומקשה הגמרא: "מתב רב אושעיא, התולש מעציץ נקוב חייב ושאינו נקוב פטור", ולכאורה תלישת הכשות והפטירות היא כתלישה מעציץ שאינו נקוב. ותירצה הגמרא: "התם לאו היינו רביתיה, הכא היינו רביתיה". ופירש"י וז"ל: "מיחייב. ואע"פ שאינו מחובר לקרקע וכו': ושאינו נקוב פטור. משום דלא מחובר בקרקע עולם הוא: לאו היינו רביתיה. דאין דרך זריעה שם, אבל אלו שאמרנו הוא עיקר גידולן", עכ"ל.

תלישת דבר שאינו מחובר לקרקע אסורה מן התורה רק בדבר שהוא בדרך

זריעתו וגידולו

ולפני שנבוא לבאר את תוכן כוונת רש"י (בד"ה לאו היינו רביתיה), נעמוד על עצם הדיון מתי נצרך שהדבר יהיה בדרך זריעתו וגידולו כדי להתחייב. דבר מוכרח הוא, שכל הדיון האם הדבר הוא בדרך זריעתו וגידולו או לא, זה רק בדבר שאינו מחובר לקרקע, כדמוכח מדוגמאות הגמ' על כשות פטריות ועציץ שאינו נקוב. אך על דבר שהוא מחובר לקרקע ברור שחייבים עליו, ואין נפק"מ אם היינו רביתיה'. ולכן הגמרא בכלל לא התייחסה לדברי המשנה שהתולש מעציץ נקוב חייב, כי הנידון כאן הוא על דברים שאינם מחוברים לקרקע, ואילו עציץ נקוב הוא מחובר לקרקע, וכמ"ש רש"י במשנה "דהוי כמחובר דיונק מן הקרקע ע"י הנקב".

והסיבה לכך היא סוג החיוב המיוחד שנידון ומתבאר בסוגיה זו. דהיינו, אב המלאכה הוא 'קוצר', ועל קוצר מתחייבים בכל דבר שהוא מחובר בקרקע ללא הבחנות והבדלים⁵. אלא שבסוגיה זו התחדש שיש גדר של 'עוקר דבר מגידול'

5. ואם תלש ביד חייב משום 'תולש' שהוא תולדת קוצר.

שחייב משום קוצר, וזה מתאפשר גם בדבר שלא מחובר לקרקע. אלא שכדי להתחייב על עקירת דבר שאינו מחובר לקרקע צריך לבחון קודם האם הצמח ביחס למצע הגדילה שלו אכן עונה להגדרה של 'גידולו' והאם הוא מקום גידולו או לא, וכדלקמן.

ולכן רש"י על המשנה, שמבאר מדוע חייבים על תלישה מעציץ נקוב, לא כתב שזה דרך גידולו, ואם היינו באים לבחון האם עציץ נקוב הוא בגדר של רביתיה או לא, היינו מכריעים שאין דרך זריעה שם, כי דרך זריעה היא רק בקרקע. אבל היות ועציץ נקוב הרי הוא כקרקע – התולש ממנו חייב, ואע"פ שאין דרך זריעה בו.⁶

הגדרת עוקר דבר מגידולו - ההבדל בין כשות ופטירות לבין עציץ, ויישוב

דברי רש"י

ונבוא לבאר בדעת רש"י מהו גדר "עוקר דבר מגידולו". הגמ' תירצה שעציץ שא"נ "לאו היינו רביתיה". וכתב על זה רש"י וז"ל: "דאין דרך זריעה שם, אבל אלו שאמרנו הוא עיקר גידולו", עכ"ל. ויש לדייק, מדוע נקט ב"אלו שאמרנו" (כשות ופטירות) ש"הוא עיקר גידולו", ולא ש"דרך זריעה שם" בהנגדה למה שכתב בעציץ "דאין דרך זריעה שם". ויש לומר, שהסיבה לשינוי בדברי רש"י היא מפני ש"אלו שאמרנו" הם דברים שאין כלל דרך לזרוע אותם, אלא הם גדלים מאליהם במקומות אלו, ומזה אנחנו למדים ששם הוא עיקר גידולם וזהו מקום גידולם הטבעי, וכלשון תירוצו הגמרא – "היינו רביתיה". ואילו בעציץ מדובר על צמח שזורעים בו ולא על דבר שגדל בו מאליו, אלא שבעציץ אין דרך לזרוע ולכן אם זרעו בו אינו רביתיה, ולכן התולש משם פטור. ועל פי האמור מובן,

6. ואין להקשות מדברי רש"י שכתב על עציץ שאינו נקוב "דאין דרך זריעה שם אבל אלו שאמרנו הוא עיקר גידולו", ולכאורה מדויק מדבריו שדווקא בעציץ שא"נ אין דרך זריעה, אך בעציץ נקוב דרך זריעה ולכן חייב, ולכאורה זה לא כמש"כ שבעציץ נקוב אין צורך שיהיה דרך גידולו. אלא שאין לדייק כך. רש"י בדבריו בכלל לא מתייחס לעציץ נקוב. ההנגדה בתוך דבריו היא בין עציץ (שאינו נקוב) לבין כשות ופטירות, והוא אומר שבעציץ (שא"נ) "אין דרך זריעה שם [וזאת מפני שזורעים בקרקע ולא בעציץ], אך אלו שאמרנו [דהיינו פטריות וכשות] הוא עיקר גידולו". ואדרבא במשנה רש"י כן התייחס לעציץ נקוב והגדיר למה חייב התולש ממנו, ושם לא כתב שהוא דרך זריעה, שלכאורה זה הגדר המחייב בתלישה. אלא כתב שהוא "כמחובר דיונק מן הקרקע ע"י הנקב". וזה כדברינו, שכאשר דבר מחובר לקרקע החיוב על תלישה ממנו הוא לא בגלל העוקר דבר מגידולו שאז נצטרך לדון האם הוא בגדר רביתיה, אלא התולש ממנו חייב כתולש מן הארץ.

שהתולש מעציץ נקוב שמונח ע"ג יתדות פטור, משום שקצירה מקרקע אין כאן כיון שכבר אינו יונק מן הקרקע, ומאידיך עוקר דבר מגידולו גם כן אין כאן. ומעתה מבואר, שאין להשוות ולהקשות מכך שהתולש כשות ופטירות חייב אע"פ שאינו מחובר לקרקע, ואילו התולש מעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות פטור.

הסבר דין צרור שעלו בו עשבים שהתולש ממנו חייב לפי רש"י והמאירי

ולפי זה יתבאר דברי ר"ל שהתולש עשבים שעלו בצרור חייב חטאת. ובסתמא נראה פשוט שמדובר כאשר הצרור באוויר, שהרי הנדון הוא הגבהתו על מנת לקנח בו⁷. ולכאורה לא היה אמור להתחייב על זה, שהרי הצרור מנותק מהקרקע ואינו נהנה מריח הקרקע. ולפי מש"כ לעיל מבואר, שכאשר העשבים עולים מאליהם במקום גידולם חל עליהם גדר 'רביתיה', ולכן התולש מהם חייב משום עוקר דבר מגידולו. ובנידון של עשבים שבצרור לא מדובר על כך שמישהו זרע אותם שם, שיהיה אפשר לומר שפטור כיוון שאין דרך זריעה וגידול שם, כמו שאמרו על עציץ, אלא העשבים האלו גדלו בצרור מאליהם, כלשון הגמ' "צרור שעלו בו עשבים". ומכיוון שעלו מאליהם זה מוכיח שדרכם לגדול שם, ולכן התולש מהם בשבת חייב חטאת, אע"פ שלא נהנים מריח הקרקע ומנותקים ממנה. וכ"כ המאירי (פא ע"ב) בביאור דין זה וז"ל: "והתולש ממנו, ר"ל שתולש עשבים מן הצרור במתכוין, חייב כדין עוקר דבר מגדולו", עכ"ל. וכ"כ רש"י וז"ל: "והתולש ממנו. במתכוין חייב, דמקום גידולו הוא אע"פ שהוא צרור ואינו עפר", עכ"ל.

דין התולש מע"נ המונח ע"ג יתדות לדברי רש"י והמאירי לעומת התוס'

וסיעתם

ומעתה אם נבוא לבחון את הדין בתולש מעציץ נקוב המונח על גבי יתדות לאור דברי הראשונים, יצא שיש נפק"מ גדולה מאוד בין שיטת התוס' וסיעתם לשיטת רש"י והמאירי. לשיטת התוספות וסיעתם התולש מע"נ המונח ע"ג יתדות חייב, שהרי הסיבה שאינו חייב על הגבהת ע"נ היא משום שלא הפסיק לגמרי את יניקת העציץ מן האדמה, שעדיין יונק מן הקרקע. וא"כ כשתולש מע"נ שמונח ע"ג יתדות ויונק מן הקרקע, מפסיק יניקתו לגמרי וחייב משום קוצר. ואילו לפי מש"כ בדברי רש"י והמאירי מתבאר שהתולש מעציץ נקוב שמונח ע"ג

7. ופירש רש"י: "מותר לקנח. דאינו מתכוין לתלוש ומותר דהלכה כר"ש".

יתדות פטור, שהרי האוויר מהווה הפסקה גמורה בין העציץ לקרקע עולם, ושוב אינו נהנה מריח הקרקע. ולכן אין כאן שום תלישה, שהעציץ כבר מופסק והוי כתלוש. ולשיטתם, לעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות יש גדר של עציץ שאינו נקוב שהתולש ממנו פטור.

נפקא מינה נוספת בין שיטות הראשונים

בסוף דבריו (הובאו לעיל) כתב הגהות אשר"י לגבי הגבהת עציץ נקוב מע"ג קרקע לע"ג יתדות ולהיפך וז"ל: "א"כ משמע, אם הפסיקו בעצים או בבגד דפסיק יניקתו לגמרי, שייך בו תלישה ונטיעה מדאורייתא", עכ"ל. ולפי האמור רש"י והמאירי לא יסכימו לדין זה. הגהות אשר"י לשיטתיה אזיל, שהמגביה עציץ נקוב פטור כיוון שעדיין יונק קצת וכדלעיל, וממילא מובן מדוע מחייב באופן הנ"ל שכבר אינו יונק כלל. אך לפי רש"י והמאירי הפטור בהגבהת העציץ אינו משום שממשיך לינוק גם ע"ג יתדות, אלא משום שיש חוסר במעשה העקירה משום שאין כאן 'עקירה' גמורה אלא הגבהה. ולכן אפי' יפסיק בעצים ובגדים אין לזה שום נפק"מ, שהרי העציץ שהוגבה לא נעקר מהקרקע, ולא משנה היכן יניחו, בכל אופן האיסור יהיה מדרבנן.

דעת השו"ע והמג"א

השו"ע (סי' שיב ס"ג) כתב וז"ל: "צרור שעלו בו עשבים מתר לקנח בו, ולא חישינן שמא יתלשו", עכ"ל. וכתב על זה המג"א (סק"ג) וז"ל: "ומדסתם ש"מ דס"ל דאפי' מונח על הארץ מותר ליטלו דאין בזה משום תלישה אלא איסורא דרבנן וכו', דלא כהרמב"ם", עכ"ל. והמנ"א (שם הערה 9 והערה 15) לשיטתיה אזיל, דכל הראשונים דלעיל סוברים שהסיבה שאין בהגבהת עציץ נקוב מהקרקע איסור תורה אלא רק איסור דרבנן, היא משום שגם אחרי הגבתו הוא עדיין יונק מהקרקע, ולשיטתם התולש מע"ג ע"ג יתדות חייב מן התורה, שהרי מפסיק יניקתו לגמרי. ולכן כיון שאנו נוקטים בדעת השולחן ערוך שהמגביה צרור או עציץ נקוב פטור, ודלא כהרמב"ם, ממילא יוצא שהתולש מעציץ נקוב המונח על גבי יתדות יהיה חייב, שהרי מפסיק את יניקת העציץ הפסקה גמורה. אך כמו שנתבאר לעיל בדעת רש"י והמאירי, העובדה שהגבהת העציץ אסורה מדרבנן, לא מלמדת על כך שהעציץ עדיין יונק מהקרקע, שכן הסיבה לכך שזה רק איסור דרבנן היא משום שיש חסרון במעשה התלישה ואין כאן עקירה. והשו"ע והמג"א לא התייחסו ישירות לתולש מעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות.

ובהחלט ניתן לומר שהתולש מע"נ המונח ע"ג יתדות פטור, שהרי לא יונק כלל מהקרקע, והוי כ"ש מהגבהתו מהקרקע, שאע"פ שיונק מן הקרקע אין חיוב מה"ת.

דעת הרמב"ם ביחס שבין הגבהת פרפיסא ובין קינוח בצרור שעלו בו עשבים

הרמב"ם (פ"ח מהלכות שבת ה"ד) כתב וז"ל: "גבשושית של עפר שעלו בה עשבים, הגביהה מעל הארץ והניחה ע"ג יתדות חייב משום תולש. היתה על גבי יתדות והניחה על הארץ חייב משום זורע", עכ"ל. וכתב המגיד משנה שזה הוא דין פרפיסא המובא בגמ' (פא ע"ב) בשם אביי, וא"כ, מבואר שהרמב"ם מפרש כפשוטו שחייב מן התורה על הגבהת הפרפיסא, ודלא כרש"י שאמר שהאיסור הוא מדרבנן. ויש להקשות, איך ר"ל התיר להגביה צרור שעלו בו עשבים ולקנח בו, והרי כבוד הבריות אינו דוחה איסור דאורייתא.

הסבר המגיד משנה בדעת הרמב"ם והקושי שבו

ומפני קושיא זו כתב המ"מ וז"ל: "ואפשר שדעת רבינו ז"ל היא שההיתר הוא כשהצרור מונח על גבי יתדות", עכ"ל. דהיינו שתפס כפשט דברי אביי שהגבהת גבשושית מהקרקע היא איסור תורה. ואת ההיתר של ר"ל לקנח בצרור, העמיד בצרור מונח ע"ג יתדות, שאז אין בהגבתו איסור תורה. ולכאורה דבריו קשים, דאוקימתא זאת שהצרור שמקנחים בו מונח ע"ג יתדות חסרה מאוד מן הספר, ובסתמא מדובר שהצרור מונח על הארץ.

אפשרות נוספת להסבר בדעת הרמב"ם, ודחייתה

ולכאורה היה אפשר לומר בדעת הרמב"ם, שהוא הבין שדברי אביי שהמגביה גבשושית מעל הקרקע והניחה ע"ג יתדות חייב חטאת, סותרים לדברי ר"ל שמותר להגביה צרור מע"ג הקרקע ולקנח בו, והרמב"ם הכריע כאביי והשמיט את הדין של ר"ל שמותר לקנח בצרור שעלו בו עשבים. וכן פירש הפרי חדש בספרו מים חיים (הובא בספר הליקוטים ברמב"ם מהדורת פרנקל).

אך כאמור הרמב"ם הרי הזכיר את דין צרור שעלו בו עשבים שהתולש ממנו חייב, שזו המימרא השניה בדברי ר"ל, וא"כ מסתבר שהוא כן מקבל להלכה גם את המימרא הראשונה של ר"ל. יתר על כן, מסגנון הגמרא לא נראה כלל שאביי בא לחלוק על ר"ל. הרי מבואר בגמרא שבאותה עת עסקו בביהמ"ד בדברי ר"ל, ורב פפי להדיא הסיק את מסקנתו מתוך דברי ר"ל ("אמר רב פפי ש"מ מדר"ל

האי פרפיסא" וכו'), ואביי הגיב על דברי רב פפי ("אמר אביי פרפיסא הואיל ואתא לידן לימא ביה מילתא" וכו')⁸. ואם איתא שאביי חולק על ר"ל, היה לו לומר דבריו להדיא ביחס לאותו מקרה שעליו ר"ל דיבר, וגם לאומרם בלשון פלוגתא ("אביי אמר" וכו') ולא בלשון מימרא. ובפרט שהלשון "הואיל ואתא לידן נימא בה מילתא" מורה בעליל שבא לומר דבר חדש שלא עסקו בו עד עתה. וא"כ חזרה הקושיא בדברי הרמב"ם, מה היחס בין המימרות של ר"ל ושל אביי.

הקדמה לתירוץ דברי הרמב"ם - היחס בין עציץ נקוב לשאינו נקוב

בפ"ח ה"ג מבאר הרמב"ם את החילוק בין עציץ נקוב לעציץ שאינו נקוב. וז"ל: "וכל העוקר דבר מגדוליו חייב משום קוצר. לפיכך, צורר שעלו בו עשבים וכשות שעלת בסנה ועשבים שצמחו על גב החבית התולש מהן חייב, שזה הוא מקום גדולו. אבל התולש מעציץ שאינו נקוב פטור, מפני שאין זה מקום גדולו. ועציץ נקוב בכדי שורש קטן הרי הוא כארץ, והתולש ממנו חייב", עכ"ל. ומקורו של הרמב"ם בגמ' שבת (קז ע"ב וקח ע"א) הנ"ל, המחלקת בין דין הכשות והעשבים לבין דין עציץ שאינו נקוב "התם לאו היינו רביתיה, הכא היינו רביתיה". ומבואר שהגדר הבסיסי של הצמחים הללו הוא שאינם מחוברים לקרקע, ובזה הם דומים לעציץ שא"נ שגם הוא אינו יונק מן הקרקע, ולכן הוקשה לגמ' על דין כשות ועשבים דווקא מדין עציץ שא"נ. אלא שבניגוד לעציץ שא"נ הרגיל, שאינו מקום גידול לצמחים רגילים, הצמחים הללו המוזכרים בגמרא, מפאת המציאות המיוחדת שלהם שגדלים מאליהם במקומות אלו, נחשבים כדרך ומקום גידולם ביחס למקום שעליו הם צומחים⁹.

ומתבאר שכאשר הדבר לא מחובר לקרקע, דין התולש תלוי, שכאשר הדבר נחשב דרך ומקום גידולו של הצמח חייב על תלישתו ממנו, וכאשר אינו דרך ומקום גידולו פטור. אך כל החילוק הזה הוא רק לגבי תלישה ממנו, אבל על הגבהת דבר שאינו מחובר לקרקע (ובכלל זה עציץ שא"נ) מהקרקע, אין חיוב. והדבר פשוט, שהרי כשמגביה דבר שאינו מחובר לקרקע אין כאן עקירה ממקום גידולו. ואם לגבי הדבר שעליו צומח הצמח, אפשר לומר שהוא מקום גידולו גם

8. ויש להעיר שרב פפי היה תלמידו של רבא וחברו של רב ביבי בר אביי, ולכן יתכן בהחלט שהוא ואביי היו יחד בביהמ"ד באותה העת.

9. וכמש"כ כל זה לעיל, בביאור דעת רש"י תחת הכותרת 'תלישת דבר שאינו מחובר לקרקע אסורה מן התורה רק בדבר שהוא בדרך זריעתו וגידולו'. וכן תחת הכותרת 'הגדרת עוקר דבר מגידולו - ההבדל בין כשות ופטירות לבין עציץ'.

ובדבר שאינו מחובר לקרקע (במקרים מסוימים שהצמח צמח מעצמו על החפץ), ולפיכך יתחייב על תלישתו, לגבי הקרקע עצמה ודאי שהיא לא מקום גידולו של העציץ שאינו נקוב ושל הצומח בתוכו, שהרי אין שום יניקה ואפשרות חיבור לקרקע¹⁰, ולכן לא שייך להגדיר את זה כעקירה ממקום גידולו, ויהיה פטור.

תירוץ דברי הרמב"ם ביחס שבין צרור לבין פרפיסא לפי דברים אלו

הרמב"ם הביא את דין הצרור שעלו בו עשבים ביחד עם כשות שעלת בסנה ועשבים שצמחו על גב החבית. למרות שדין זה של צרור שעלו בו עשבים לא הובא עמם בגמרא שם. ומתבאר בהכרח שהרמב"ם הבין שגם צרור שעלו בו עשבים אינו יונק מן הקרקע ודינו כדין עציץ שאינו נקוב, שאין חיוב על הגבהתו מהקרקע. ונראה שהרמב"ם מפרש שצרור היינו אבן. וכן פירש הרמב"ם להדיא בפירוש המשנה (כלים פ"ה מ"ח), ש"חול או צרור" היינו "חול או אבנים קטנות"¹¹. וגם בסברא הדבר הרבה יותר מיושב, שהרי מצאנו (בגמ' לעיל ע"א) שדרך לקנח באבנים, אך לא מצאנו שדרך לקנח בעפר.

ולכן הרמב"ם הביא גם את הדין של אביי וגם את הדין של ר"ל, למרות שהבין שאביי מחייב מה"ת על הגבהת הגבשושית. וזאת מפני שהבין שצרור שעלו בו עשבים שעליו דיבר ר"ל, אינו מחובר לקרקע, וכגדר עציץ שא"נ, שאמנם העשבים ביחס לצרור נחשבים במקום ודרך גידולם, ולכן "התולש ממנו חייב חטאת", אך ביחס לקרקע עצמה הצרור נחשב תלוש, ולכן "מותר לקנח בו" ולהגביהו מהקרקע לצורך זה. וב"ה, ראיתי שכן כתב האור שמח. וכן הביא הרב קאפח בשם הקהילת יעקב (ממפרשי הרמב"ם).

דברי פירוש קדמון ממצרים

וכדברינו כתב בפירוש קדמון ממצרים (ה"ג, הובא ברמב"ם מהדורת פרנקל בסוף הספר), שכתב על דברי הרמב"ם וז"ל: "לפיכך צרור שעלו בו עשבים וכו', כלומר אעפ"י שהצמיחה באלו המקומות אינה מתקיימת, כיון שהוא מקום גדילתן חייב", עכ"ל. ואת ההגדרה של דבר שהצמיחה לא מתקיימת בו נתן הרמב"ם לעציץ שאינו נקוב, וז"ל בתשובה (בלאו סי' תסד, הובאה גם בפירוש קדמון ממצרים שם): "שהדבר שכבר נזרע בעציץ שאינו נקוב דינו כדין הדבר שכבר נתלש, להיות

10. וכמ"ש רש"י (קז ע"ב ד"ה מיחייב) על מקרים אלו: "ואע"פ שאינו מחובר לקרקע".
11. וכן משמע בדברי רש"י שהנגיד בין צרור לעפר, וז"ל (בד"ה והתולש ממנו): "אע"פ שהוא צרור ואינו עפר".

שאינן לו קיום", עכ"ל. ומבואר שגם מחבר פירוש זה הבין שכל המקרים שהרמב"ם הביא בה"ג הם מקרים המקבילים לעציץ שאינו נקוב. ולכן אין בהגבתו איסור תורה. ולכן מותר לקנח בו משום כבוד הבריות.

רקע להמשך הבירור בדברי הרמב"ם

עד כה נתבארה הבנת הרמב"ם ביחס בין המימרא של ר"ל שמותר לקנח בצרור שעלו בו עשבים, לבין המימרא של אב"י שהמגביה פרפיסא חייב מן התורה. והתבאר שצרור ופרפיסא הם שני דברים שונים, שלכ"א יש דין אחר. אלא שנוותרו שתי נקודות לברר בדעת הרמב"ם. א. מה היחס בין גבשושית (פרפיסא לפי פירושו) לעציץ נקוב. האם ע"נ שווה לדין גבשושית, וכמו שחייב על הגבחת גבשושית כן יהיה חייב על הגבחת עציץ נקוב המונח ע"ג קרקע. או שבעציץ נקוב דווקא "התולש ממנו חייב" כלשון הרמב"ם אך לא המגביהו, ואז צריך להבין מה ההבדל בין פרפיסא לע"נ. ב. האם לדעת הרמב"ם התולש מע"נ המונח על גבי יתדות חייב.

הספק שבדברי הרמב"ם בע"נ וגבשושית והסבר הב"י בדעתו

והיה נראה לומר בדעת הרמב"ם שהמגביה ע"נ פטור. שהרי בניגוד לגבשושית שעליה כתב הרמב"ם בה"ד שהמגביהה מעל הארץ חייב מן התורה, לגבי עציץ נקוב כתב בה"ג וז"ל: "ועציץ נקוב בכדי שרש קטן הרי הוא כארץ, והתולש ממנו חייב", עכ"ל. ולכאורה יש לדייק מזה שעל הגבחת גבשושית אמנם חייבים, אך לגבי ע"נ דווקא התולש ממנו חייב אך לא חייבים על הגבתו.

אלא שיש שני ספקות בדבר. ראשית, בתחילת המשפט כתב הרמב"ם שע"נ "הרי הוא כארץ", ואם דעת הרמב"ם שדווקא התולש מע"נ חייב, מדוע כתב שהוא כארץ, הרי מהארץ חייבים גם על הגבהה, וכמו דין גבשושית, שהיא חלק מן הקרקע. שנית, לגבי ההבדל בדיוק הלשונית בין ע"נ לגבשושית כתב מרן הב"י (ס"ס שלו) וז"ל: "ונ"ל דלהרמב"ם דין עציץ נקוב שווה לדין גבשושית, דמאי שנא", עכ"ל. דהיינו מאי שנא ע"נ מגבשושית, הרי שניהם מחוברים לארץ, ובשניהם יש לחייב את המגביה. וכן מוכח מדברי המג"א (סי' שיב סק"ג).

ההבדל המציאותי שבין גבשושית לעציץ נקוב

אמנם, לכאורה נראה שיש להסביר בדרך אחרת את דברי הרמב"ם, ותחילה נעמוד על ההבדל הפשוט שבין גבשושית לעציץ נקוב. גבשושית היא חלק גמור

מן הקרקע, היא חלק מעפר הארץ ומחוברת לגמרי לקרקע, אלא שהקרקע לא ישרה אלא מוגבהת מעט, ואין כאן אלא שינוי טופוגרפי. וכדמוכח מדברי הגמ' (שבת עג ע"א): "אמר רב ששת היתה לו גבשושית ונטלה, בבית חייב משום בונה בשדה חייב משום חורש", ע"כ. וכתב רש"י וז"ל: "גבשושית. תל קטן". וכן מתבאר בדברי הרמב"ם בדין זה (פ"ח מהלכות שבת ה"א). וכן מדברי רש"י על הגמרא (פא ע"ב) שנימקה שהאיסור להיפנות בשדה ניר בשבת הוא "דילמא נקיט מעילאי ושדא לתתאי", וכתב רש"י וז"ל: "שקיל מעילאי. ממקום גבשושית: ושדי לתתאי. למקום גומא", ע"כ. והרי להדיא מפורש שגבשושית זה חלק גמור מן הקרקע אלא שמוגבה מעט. לעומת זאת עציץ נקוב עומד לגמרי בפנ"ע, ובאופן עקרוני אינו מחובר לקרקע, אלא שהואיל ויש לו נקב הרי הוא כארץ.

ביאור דברי הרמב"ם ע"פ דברי המאירי ודלא כהב"י

ולפי זה, לגבי הספק השני, נראה שאפשר לומר דלא כמרן הב"י. הרי מלשון הב"י שכתב 'דמאי שנא', נראה שגם הוא הבין שמצד לשונו של הרמב"ם אכן היה אפשר לדייק שבע"נ לא חייבים על הגבהה אלא רק על תלישה, שהרי בהלכה ג' כתב על תלישה מע"נ, ואילו בה"ד כתב על הגבהה גבשושית. אלא שהב"י הבין שמצד מהות המקרים אין שום חילוק, ושניהם יונקים מהקרקע ומחברים אליה, ולכן פשיטא ליה שאין חילוק לדינא, ואין להיתפס לדיוק הלשון לעיל. אלא שבמאירי (הובא לעיל) מבואר שודאי יש חילוק בין ע"נ לגבשושית. שהרי המאירי כתב שהסיבה לכך שאין חיוב על הגבהה צרור היא "הואיל והצרור¹² בפני עצמו עומד ואינו מחובר כל כך לקרקע... אין כאן עקירה", עכ"ל. ולפי הגדרה זו המגביה גבשושית יהיה חייב, שהרי היא ממש חלק מהקרקע אלא שיש לה טופוגרפיה שונה, ולא שייך לומר שיעומדת בפני עצמה. והמגביה עציץ נקוב יהיה פטור (כצרור ולא כגבשושית), שהרי באופן עקרוני הוא עומד בפנ"ע ולא מחובר לקרקע, רק יונק ממנה ולכן פטור על הגבהתו, כדין צרור, שאין כאן תלישה. וייתכן שהרמב"ם הבין כמו המאירי, ולכן דייק בדבריו לחייב על התולש מע"נ, ואילו בגבשושית חייב גם על הגבהתה. ולכאורה אם יש בסיס לומר שהרמב"ם אמר את לשונו בדווקא, ודאי שעדיף לומר כך מאשר לומר שלא דקדק בלשונו.

12. וכמבואר לעיל, בדברי המאירי עצמו אין הבדל בין צרור לע"נ (דלא כמו שיתבאר לקמן בדעת הרמב"ם).

הכרעה מה העיקר בדברי הרמב"ם "הרי הוא כארץ והתולש ממנו חייב"
 ולגבי הספק הראשון, נראה שהעיקר הוא שדווקא התולש ממנו חייב. ויש שתי סיבות אפשריות מדוע כתב "הרי הוא כארץ". ראשית, לשון זו של הרמב"ם היא לשון המשנה במסכת דמאי (פ"ה מ"י). ולכן אין לדייק במילים אלו ולהוציא מהן נפק"מ הלכתית לגבי גדר החיוב בעציץ נקוב, האם הגבתו או תלישה ממנו, מפני שהרבה יותר מובן שכאשר הרמב"ם רצה לומר את הגדר ההלכתי של עציץ נקוב הוא כתב את זה במפורש "והתולש ממנו חייב".
 עוד סיבה אפשרית לכך שהרמב"ם כתב "הרי הוא כארץ", נובעת מתוך ההבנה הכללית של הלכה ג', בה מוזכר משפט זה. בהלכה זו הרמב"ם מדבר על הגדר של עוקר דבר ממקום גידולו, וכמו שראינו מדובר גם על צמחים שאינם מחוברים לקרקע כלל. והיות שמתקיים כאן עקירה ממקום גידולם, מפני שצמחים אלו גדלים מאליהם על מצעי הגדילה הנזכרים, חייב. אלא שלפי זה היתה ה"א לומר שדווקא דבר שגדל באופן טבעי על מצע הגדילה שלו יהיה חייב על תלישתו, אך בעציץ נקוב המציאות היא שזורעים שם ולא גדל מאליו, והיתה ה"א שלא יהיה חיוב. לכן הרמב"ם כתב שעציץ נקוב הרי הוא כארץ, כדי לבאר שגם בעציץ נקוב מתקיים הגדר של מקום גידולו, מפני שיש בו נקב שהשורשים יכולים לצאת דרכו ולהתחבר לקרקע (וכמו שיתבאר להלן גדר מקום גידולו בדעת הרמב"ם, בעזה"י).

הסבר גדר החיוב לשיטת הרמב"ם על פי דברי המאירי

הרמב"ם בה"ג מגדיר את החיוב וז"ל: "וכל העוקר דבר מגידולו חייב משום קוצר", עכ"ל. הרי שמלבד הגדר של מקום גידולו, יש עוד גדר כדי להתחייב והוא "העוקר". כאשר מדובר על תלישה גמורה של הצמח עצמו מן הקרקע ודאי שיש כאן עקירה. אך כאשר מדובר על הגבהה, צ"ע. אמנם, פשוט שכאשר מגביה גבשושית מתבצעת עקירה, שהרי עוקר חתיכת קרקע, ומאי שנא אם עקר גם רגב אדמה עם הצמח, בכל מקרה הצמח נעקר. אבל במציאות של ע"ג, שבאופן עקרוני הוא עומד במנותק ונפרד מהקרקע, אלא שיכול להתחבר ע"י הנקב, אם יגביהו אין כאן עקירה, שהרי מלכתחילה הוא עומד "בפני עצמו", דהיינו בהפרש מה מן הקרקע, ואין בהגבתו מהקרקע עקירה. ואמנם חייב על תלישה ממנו, שהיא עקירה גמורה הנעשית ממקום גידולו, שהרי העציץ יכול להתפשט ואז השורשים יוכלו לצאת דרך הנקב ולהתחבר לקרקע וע"י כך יכול לבוא לתכלית גדילתו וצמיחתו. אך כל זה לא סותר למציאות הפשוטה שהעציץ כולו עומד

בנפרד מהקרקע, למרות שיש בו נקב¹³. ולכן על מציאות של הגבהת עציץ לא שייך לומר שיש כאן עקירה.

וע"פ כל האמור, נלע"ד שעדיף לומר שמה שכתב הרמב"ם שהתולש מעציץ נקוב חייב, והמגביה גבשושית חייב הוא בדווקא. ואכן לא מתחייב על הגבהת עציץ נקוב, מפני שאין כאן עקירה.

דברי פירוש קדמון ממצרים

וכן נראה גם בדברי בעל פירוש קדמון ממצרים, שכתב על דברי הרמב"ם בה"ד וז"ל: "גבשושית של עפר שעלו בה עשבים וכו'. פי' חתיכת עפר כדכתיב לבש בשרי רמה וגוש עפר. אע"פ שלא תלש העשבים אלא עקר חתיכת הטיט שהעשבים בה, ואע"פ שהניחה על גבי יתדות, כיון שהפרידה מן הארץ חייב משום קוצר", עכ"ל. ונראה שהבין, שעד כה – וגם בדין עציץ נקוב – הרמב"ם דיבר על חיוב כאשר תולש את הצמח עצמו, אך לא כאשר מגביהו. ובמקרה הנוכחי של גבשושית, שהיא חתיכת עפר רגילה ועומדת מחובר לקרקע, מחדש הרמב"ם חיוב גם על הגבהת הצמח ביחד עם עפרו, מה שלא דיבר עד כאן. וזה דין מיוחד בגבשושית מה שאין כן בעציץ נקוב.

דיון המנו"א בדברי הרמב"ם בדין תלישה מע"נ המונח ע"ג יתדות, וההנחה

בבסיס הדיון

והמנו"א (שם הערה 9) כתב להוכיח בדעת הרמב"ם שלא חייבים על תלישה מעציץ נקוב כאשר מונח ע"ג יתדות. וההנחה שעומדת בבסיס דבריו היתה שהרמב"ם מחייב על מיעוט יניקה, וראיתו מכך שהרמב"ם מחייב על הגבהת גבשושית מע"ג קרקע והנחתה ע"ג יתדות, וזאת אע"פ שאין מפסיק בין העציץ לקרקע אלא אוויר, והעציץ עדיין יונק מעט מהקרקע (כמש"כ הגהות אשר"י). ודן באריכות בדברים והכריע שאין חיוב בדבר. ע"ש.

דחיית ההנחה שעומדת בבסיס הדיון. וחידוד גדר הקוצר בדעת הרמב"ם

(עקירה ממקום גידול)

אמנם נראה לבאר ולהסביר את דברי הרמב"ם באופן אחר. כל הקושיא והדיון בדברי הרמב"ם האם חייב בתלישה מעציץ ע"ג יתדות, או בהגבתו

13. ובאמת אם בפועל יצא שורש מן העציץ וישתרש בקרקע, כבר אין נפ"מ לעציץ ונחשב הצמח שבו כזרוע בקרקע, והמגביה עציץ עם צמח כזה אכן יתחייב משום תולש.

משם למקום אחר, נובע אך ורק מכך שמכניסים את הגדרות שאר הראשונים לתוך דברי הרמב"ם. הרי הרמב"ם לא דיבר על הגדר של מיעוט יניקה, כמו שכתב הגהות אשר"י (ושאר הראשונים), אלא רק על עקירה ממקום גידולו. וכמ"ש "וכל העוקר דבר מגידוליו חייב משום קוצר", וכן "שזהו מקום גידולו". ולגבי פטור מעציץ שא"נ כתב "מפני שאין זה מקום גידולו". והגדרה זו היא מאוד ברורה ויכולה להיעשות רק פעם אחת. שהרי אין שני מקומות גידול לאותו צמח. ולהרמב"ם חייבים רק על עקירה ממקום גידולו ולא על מיעוט יניקה.

ביאור מהו 'מקום גידולו', שלפיו יתבאר גדר מלאכת קוצר

ונבאר בעזה"י מהי הגדרת 'מקום גידולו' לפי הרמב"ם. בתשובה הנ"ל מבאר הרמב"ם למה השורה חיטים ושעורים במים חייב משום זורע, אע"פ שמדובר על עציץ שא"נ¹⁴. והרמב"ם מחלק בין מהות מלאכת זורע למהות מלאכת קוצר. וז"ל: "ואין להקיש שורה בתולש מעציץ שאינו נקוב, לפי שהדבר הזרוע בעציץ שאינו נקוב כדין הדבר התלוש, אשר אין לו קיום. והזורע אין אנו מתנים בו שיצמח דוקא ויגיע לתכליתו אלא כיון שהתחיל הזרע לצמוח כל שהוא, נתחייב, עכ"ל. ומבואר שבתולש אכן צריך את התנאי שיהיה הצמח במקום גידולו ועשוי להגיע לתכלית גדילתו וצמיחתו. וזה הוא ביאור מקום גידולו, שהוא התנאי להתחייב על תולש דווקא, ולא על זורע. והגדרה זו של מקום גידול היא התנאי לכל הלכות תולש מתי מתחייב ומתי פטור.

לפי האמור נראה שהרמב"ם לא מחייב על תלישה מע"נ המונח ע"ג יתדות

ולפי"ז המציאות שיתחייב התולש מעציץ נקוב היא דווקא כאשר העציץ מונח על גבי קרקע והשורשים יכולים לעבור דרך הנקב בעציץ ולהשתרש בקרקע, ואז הצמח יכול לבוא לתכלית צמיחתו וגדילתו, ולכן העוקר משם חייב¹⁵. אך העוקר מעציץ נקוב המונח ע"ג יתדות לא עוקר דבר ממקום גידולו, שהרי הצמח לא יכול להגיע שם לתכלית גדילתו, שהרי אין אפשרות של חיבור השורשים לקרקע. ובזה נחשב כמו עציץ שא"נ נקוב ע"ג קרקע. וכמ"כ הרמב"ם

14. וברור שמדובר על כלי שאינו נקוב, שהרי שורים את החיטים במים, ואם היה נקוב המים היו יוצאים. שהרי נקב בכדי שורש קטן שהוא הנקב שמגדיר עציץ כנקוב, גדול יותר מאשר נקב שמוציא משקה (כמבואר בשבת צה ע"ב).

15. ואעפ"כ המגביה משם, אע"פ שמגביהו ממקום גידולו, אינו חייב משום שאין כאן 'עקירה', כמ"ש לעיל.

בתשובה בגדר עציץ שאינו נקוב: "לפי שהדבר הזרוע בעציץ שאינו נקוב כדין הדבר התלוש, אשר אין לו קיום", עכ"ל.

סיכום חילוקי הדינים אליבא דהרמב"ם

ולפי זה מובן מאוד מדוע התולש מעציץ נקוב המונח על גבי קרקע חייב משום תולש, שהיות ויש נקב בגודל של שורש קטן, השורשים יכולים להתפשט ולהתחבר לקרקע, והצמח יכול להגיע לתכלית גידולו. ומסיבה זו גופא כאשר העציץ מונח ע"ג יתדות התולש ממנו פטור, משום שכאשר העציץ מונח ע"ג יתדות אע"פ שהוא נקוב, השורשים לא יכולים להגיע ולהתחבר לקרקע, והצמח לא יכול להגיע לתכלית גידולו.

וכמו כן ברור מדוע התולש מעציץ שא"נ פטור, וזאת משום שהצמח שזרוע בעציץ שאינו נקוב לא יכול להגיע לתכליתו, וכמ"ש הרמב"ם בתשובה שדינו "כדין הדבר התלוש, אשר אין לו קיום". ומסיבה זו גופא יש צמחים שגדלים מאליהם¹⁶ על כלים שנחשבים עציץ שא"נ, ואעפ"כ התולש מהם חייב. וזאת משום שלגבי הצמחים הללו שגדלו מאליהם, מצעי גדילה אלו נחשבים מקום גידולם, שיכולים להגיע לתכליתם, והראיה לזה היא שצמחים אלו גדלו שם מעצמם, ולכן התולש משם חייב, כי הוא עוקר דבר מגידוליו.

ולפי"ז גם ברור שכל המקומות שהם בגדר של עציץ שא"נ, שלגבי הצמחים שגדלים עליהם הם נחשבים מקום גידולם (חבית, צרור, סנה), בכל זאת המגביהם מהקרקע פטור, שהרי כאשר הוא מגביה את החבית, ואת הצרור וכדו', הוא לא עוקר שום דבר ממקום גידולו, שהרי הוא מגביה את הצמח ביחד עם מקום גידולו. ולכן מותר להגביה דברים אלו, ולקנח בצרור שעלו בו עשבים, שגדרו הוא עציץ שא"נ, אלא שביחס לעשבים שעלו בצרור מעצמם, הוא נחשב מקום גידולם.

16. וכמו שדייק הרמב"ם לכתוב בכל הדוגמאות שהביא, והדגיש שהדברים גדלו שם מאליהם. וז"ל (ה"ג): "צרור שעלו בו עשבים וכשות שעלת בסנה ועשבים שצמחו על גב החבית", עכ"ל. ויש לציין שזו גם לשון הגמ' בכל הדינים האלו, וכן בדברי ר"ל: "צרור שעלו בו עשבים מותר לקנח בו", ע"כ. וכל זה בניגוד לעציץ שא"נ שעשו בו פעולת זריעה, שהואיל ולא צמח שם מעצמו אלא זרעו בו, זה אומר שאין דרכו של הצמח הזה לגדול בעציץ זה ולא יוכל להגיע שם לתכליתו, ולכן אין זה מקום גידולו והתולש ממנו פטור. וכמש"כ בפירוש קדמון ממצרים וז"ל: "ופי' שאין זה מקום גדילתו, אין דרכו שיגדל הנה (הכוונה מאליו), אלא אם שינה אדם זרעו בו אינו מתקיים", עכ"ל. וכל זה כמ"ש לעיל בדעת רש"י.

ועציץ נקוב המונח ע"ג קרקע הרי הוא כארץ, שהרי יכול לבוא לתכליתו ע"י ששורשיו יתחברו לקרקע, ואין מקום גידול מובהק יותר מזה. אלא שהגבחתו מהקרקע, לא נקראת עקירה ממקום גידול. שבשונה מגבשושית, שהיא ממש חלק מהקרקע ומחוברת אליה, וודאי שהגבחתה נחשבת גם עקירה ממקום גידול, וחייב – בעציץ שא"נ היות ומדובר על הגבחת כל העציץ ולא על תלישה, יש חסרון במעשה העקירה, ואין כאן עקירה גמורה, ולכן יהיה פטור.

סיכום

נסכם את כל דברי הראשונים שראינו, בעזה"י. הדין הראשון עליו נסוב המאמר הוא הגבחת עציץ נקוב. התוספות וסיעתם פוטרים על הגבחת עציץ נקוב דווקא כשמניחו על גבי יתדות, וטעמם הוא מפני שעדיין יונק מהקרקע דרך האויר. לשיטתם אם יניח את העציץ שהגביה מהקרקע על דבר שמפסיק יניקתו לגמרי, חייב. לעומתם, טעמם של רש"י והמאירי לכך שהאיסור הוא מדרבנן הוא משום שרק דומה לתולש, מפני שאין כאן מעשה עקירה גמור, אלא רק הגבחת העציץ העומד בפני עצמו, ויש כאן חסרון במעשה העקירה. ולשיטתם, אף אם יניח את העציץ על דבר אטום לגמרי, אין חיוב, שהרי עדיין יש כאן חסרון במעשה העקירה. בדעת הרמב"ם, כתב הב"י שיש חיוב מה"ת על הגבחת עציץ נקוב מן הקרקע וכדין גבשושית. אך בעזה"י ראינו שיש לחלק בין דינים אלו, על פי דברי המאירי, ולפי המציאות המיוחדת של כל אחד מהמקרים. ועל פי זה מתבאר שגם הרמב"ם פוטר בהגבחת עציץ נקוב כשיטת רש"י והמאירי. כמובן, כאשר מגביה רגב עפר המחובר לקרקע (גבשושית) שעלו בו צמחים, יש כאן עקירה גמורה, וחייב.

הדין השני המבואר במאמר הוא תלישה מעציץ נקוב. לכ"ע, כאשר העציץ מונח ע"ג קרקע, התולש ממנו חייב. דין זה נכתב כבר במשנה (צה ע"א). והתבאר מהי דעת הראשונים בתלישה מעציץ נקוב כאשר הוא מונח ע"ג יתדות ומופסק מן הקרקע: לדעת התוס' וסיעתם חייב, שהרי עדיין יונק מן הקרקע דרך האויר, וכשתולש ממנו מפסיק את יניקתו לגמרי. לדעת רש"י והמאירי פטור, שהרי אין דרך גידולם שם, שהרי לא צמחו שם מאליהם, אלא נזרעו שם, ואין דרך לזרוע בעציץ. וגם לדעת הרמב"ם אין דרך גידולם שם, מפני שאין יכולים לבוא שם לתכלית גידולם וצמיחתם. ומ"מ מתבאר שכאשר צמח גדל מאליו על מצע גידולו, חייב על תלישתו, אף אם המצע מנותק מהקרקע, ודין זה מתבאר בשבת

(קז ע"ב וקח ע"א), ועפ"ז מתבאר דין צרור שעלו בו עשבים שהתולש ממנו חייב אף כשמנותק מן הקרקע.